

korszaka, amely végül is ahhoz a hosszabb időhöz vezetett, amikor a konszolidáció ténylegesen megvalósult és valamiféle kiegyezés létrejött az ország politikai vezetői, valamint a magyar értelmiség nagy része és a magyar lakosság nagy része között, elindult egy vita — már 1956 előzményének, történetének bizonyos értelmű figyelembevételével —, amely sok szempontból tisztázni kívánta a magyar történelem korábbi századait. A Molnár Erik-féle vitára gondolok, amely maga is súlyos torzulásokhoz vezetett, és azt torzította, hogy a magyar nép szüntelen elnyomorodása a honfoglalástól kezdve a II. világháború végéig folyt, és a magyar történelemről végeredményben semmit sem lehetett megtudni, semmit nem lehetett megtanulni. Mégis azt kell mondanom, hogy bizonyos egység a nemzetudat szempontjából kialakult, és bár talán távol volt azoktól az eszméktől, amelyeket sokan valamikor képviseltek és hittek, de mégis az a konszenzus, amelyről oly sokat beszéltünk annak idején, és az utóbbi években kialakított valamiféle egységes elgondolást Magyarország jövőjéről. Ebből egy valami emelkedett ki egyre nagyobb méretekben, ez pedig a szomszédos országok magyarságának a helyzete. Mert hiszen jól tudjuk, hogy a jelenlegi helyzet nem most kezdődött, nem is az elmúlt hónapokban kezdődött. Már az 1960-as években elkezdődött, amikor a magyar közvélemény egyre nagyobb aggodalommal kezdte figyelni a szomszédos országban élő, elsősorban az erdélyi magyarság sorsának alakulását, és egyre nagyobb feszítőerővel jelentkezett, hogy ebben a kérdésben a kormánypolitika is emelje fel a szavát, ne csak a közvélemény elképzelései kapjanak vagy ne kapjanak nyilvánosságot. Végül is elérkeztünk egy olyan pillanathoz — sajnos viszonylag későn —, amikor ebben a tekintetben azt hiszem, kialakult az egység a magyar közvélemény és a magyar politikai vezetés között. De mostanra a helyzet már olyan súlyossá vált, amikor már nem egyszerűen a nemzetiségi lét érvényesítésének kisebb vagy nagyobb gátjairól kell beszélnünk, hanem nemzetiség lét megsemmisítésére való törekvésről.

Amikor ez az egység kialakult, nem szabad elfelejtkeznünk arról a 10 millióról sem, amely ebben a hazában él, s ennek a jövőjéről sem, mert a másik 5 milliónak a jövője szempontjából is nagyon fontos, hogy hogyan fejlődik tovább ez az ország. Mi, szellemi emberek nem mondhatunk mást, mint amit Bibó István mondott 1946-ban: nem szabad földadnunk Európáigunkat, mert ezeréves történelmünk erre tanít bennünket. Nem szabad lemondanunk arról, hogy együtt élünk a Duna-medence népeivel, és bármennyi keserű tapasztalat is ér bennünket ebben a vonatkozásban egyik vagy másik ország részéről, nekünk újból és újból arra kell törekedni, hogy ez az együttélés békés legyen, de kölcsönösen kielégítse azokat az igényeket, amelyek jogosak. Nem szabad lemondani arról, hogy felzárkózzunk Európa élvonalához, bár az ebben a pillanatban — és ki tudja még, meddig — azt jelenti, hogy a szakadék ne növekedjen tovább. Meg kell próbálni meggátolni azt, hogy eszmeileg is a perifériákra sodródjunk, és arra kell törekednünk, hogy eszmeileg, gazdaságilag, történelmileg európai ország maradjunk. Olyan európai ország, amely nagyon kis mozgásterével is meg tudta őrizni az elmúlt ezer esztendő alatt a maga létét és fönntmaradását, és ha úgy gondolkozunk, mint a magyar történelem és a magyar szellem nagyjai, akkor ez továbbra is megadja a fönntmaradás és a felzárkózás lehetőségét.

Benda Kálmán:

Az egyházak és a honismeret

A Honismeret szó, azt hiszem, annyit fejez ki, amennyit beleértünk. Ma már, úgy gondolom, mindannyian egyetértünk abban, hogy a *honismeret* nemcsak a földrajzi környezet, a haza megismerését jelenti, hanem ugyanolyan mértékben a hazában élő embereket, önmagunkat, valamennyiünket. Én elsősorban az *emberről* szeretnék beszélni. Arról az emberről, arról a magyar emberről, aki ezt a tájat hazává alakította az évszázadok során. Ennek az embernek is elsősorban a műveltségéről, öntudatáról, magatartásáról, ahogy ma divatos szóval mondjuk: a mentalitásáról, amely évszázadok során alakult ki, és amelynek kialakulását nem érthetjük meg, ha nem beszélünk az egyházakról, az egyházak által terjesztett műveltségről és emberi ideáltípusról. Ahogy szokták mondani, a gyárkémény

a jövőt jelképezi, a jelent és a jövőt. Azonban a szülőföldet a gyárkémény és a határban lévő várrom együttesen teszi hazává. Emberi öntudatunk is akkor teljes, ha a jelen és jövő problémáin túl azzal is tisztában vagyunk, honnan jöttünk, mit hoztunk, s abból, amit hoztunk, mi az, ami értékes, mi az a hagyomány, amit tovább kell ápolnunk és mi az, amin változtatnunk kell. A világtörténelemben egyetlen nemzedéknek sem adatott meg, hogy a semmiből építse a maga világát. És ahogy egyéni öntudatomat, magatartásomat befolyásolja az, hogy mit tudok szüleimről, mit tudok őseimről, ugyanúgy közösségi magatartásunkban is alapvetően fontos, hogy a kisebb és nagyobb közösségnek a múltját, a napjainkig megtett útját ismerjük. Annál is inkább, mert hosszú időn keresztül elhanyagoltuk a múltat; nemcsak hogy elhanyagoltuk, hanem azt, ami pozitív volt ebben a közösségi múltban, azt igyekeztünk elhallgatni, háttérbe szorítani. Túl nagy teret engedtünk a hibáknak, azokat nemegyszer még fel is nagyítva. Felnőtt egy, esetleg már két nemzedék is, amelyek szinte elfordult ettől a múlttól, nagy szót mondok: amellyikkel majdnem megutáltatták elődeinket és a múltunkat.

Én erről a múltról és ebben a múltban az egyházak szerepéről szeretnék beszélni. *Minél messzebb megyünk vissza a múltba, annál nagyobb hatása volt az egyháznak, illetve az egyházaknak a műveltségre, az emberi magatartás kialakítására.* A középkorban, hogy mélyebbre és messzebbre ne menjek most vissza, az egyház volt az, amely a kultúrát, a műveltséget hordozta, kialakította, formálta és terjesztette. Nálunk is az egyház volt az, amelyik a Kárpát-medencébe betelepült magyarság körében a nyugati műveltséget elterjesztette, természetesen az ezzel járó társadalmi és gazdasági renddel együtt. Az egyház volt az, amelyik a keletről jött, finnugor és török hagyományokkal érkező magyarságot európai néppé tette. Ezer év óta ez a hármasság határozza meg magyarságunkat. A keletről hozott finnugor nyelv, a magyar műveltség alapvetően törökös jellege, továbbá az európai műveltségbe való beilleszkedés. A három közül bármelyiket vesszük el és felejtjük el, akkor egy leszünk a többi nép közül, és végeredményben a magyarságunkat adjuk fel.

Az európai kultúrát tehát a nyugati, a római egyház hozta és terjesztette el Magyarországon. Történetírásunk ezt az utóbbi évtizedekben nemegyszer homályban hagyta, politikai szempontok miatt talán még igyekezett is elfeledtetni. Szent István óta Magyarország a nyugat része, egész történelmünk a nyugat-európai kultúrához köt bennünket, mentalitásunk, műveltségünk egyaránt európai néppé tett bennünket. Az utolsó görökus templom Európában kelet felé haladva a Kárpátok befelé néző lejtőin épült. Azon túl a keleti egyház, az ortodoxia uralma kezdődik; más az építkezési stílus, mások a templomok, más a műveltség, másként formálódik a társadalom. Két különböző világ a történelem folyamán. Ugyanúgy említhetjük a nagy európai műveltségi áramlatokat, a humanizmust, a reneszánszot, a reformációt és sorolhatnám egész a felvilágosodásig. Mindezek a Kárpátok gerincéig terjedtek, az ortodoxia világába nem hatoltak be. Szeretném nagyon hangsúlyozottan leszögezni: a magyar történelem a nyugat-európai történelemnek a legszervesebb része. És ebben igen-igen nagy része volt az egyházaknak, a római katolikus egyháznak, majd pedig a reformációval beköszöntött hitújításnak, és az ekkor megalakult protestáns egyházaknak.

Az egyházak műveltséget adtak, ez a műveltség azonban *világnézettel* párosult és egyszermind mentalitást, embert alakított. Elég napjainkban arra gondolnunk, hogy az iszlám vallású emberek mennyivel másként nézik a világot, más a gondolkozásuk, más a földi élethez való viszonyuk, másként látják a közösséggel való kapcsolataikat, más az emberi életnek a célja. Ezt mind az iszlám vallás alakította ki. Számunkra bizonyos vonatkozásokban érthetetlen ez a különbözőség, hiszen nem ember és ember közt van a különbség, hanem a vallási ideál által megszabott fejlődésben. Ugyanez a különbség megvan a nyugati egyházakhoz és a keleti egyházhoz tartozó népek kultúrájában is. Talán egyre halványodó mértékben, hiszen a világ kulturális szempontból is kezd egységesülni. De azt hiszem, túl merész volna még azt állítanunk, hogy ezek az évszázados, sőt évezredek hatások nem érvényesülnek még ma is, nemegyszer meghatározó jelleggel. Talán már nem is tudjuk, nem is gondoljuk, hogy ez valamikor egyházi, vallási indítatású volt, csak azt észleljük, hogy él, megvan és hagyományaink közé tartozik, amelyet nem is tudunk, de talán nem is volna okos elvetnünk.

A középkor egységes katolikus vallási befolyása és irányítása után a reformáció korával az egyházi hatás többszínűvé vált. Erdei Ferenc írta le egyik munkájában, hogy amikor még mint egyetemi hallgatók szociográfiai tanulmányutakra indultak, többször kísérletet tettek arra, hogy nem nézik meg előre: a falu, amelyikbe mennek, milyen vallású. De elég volt végigsétálni a falun, elég volt, hogy néhány szót beszéljenek egy-két emberrel, és máris meg tudták mondani, a falu és az emberek milyen felekezethez tartoznak. A magyar nemzeti kultúra éppen azért olyan sokszínű, árnyalt, mert többfelől kapta a hatásokat. És míg a XVI.

században csak egymás mellett élt a protestáns és a katolikus kultúra, a XVII., majd még inkább a XVIII. században már kölcsönösen hatottak egymásra, megtermékenyítették egymást, és a magyar kultúra ezáltal vált sokszínűvé, felekezetkülönbőség nélkül minden magyarnak a tulajdonává. Ez azonban nem jelenti azt, hogy főként a falvakban, a parasztság körében napjainkig ne maradtak volna meg a műveltségben, világnézetben megnyilvánuló különbségek. Megmaradtak, és éppen az elmúlt években kezdődtek meg ezeknek a felderítése. Olyan dolgok kerültek napfényre, amelyek érthetővé tesznek bizonyos tájjellegget, azt, hogy az egymás mellett élő falvak miért mások bizonyos vonatkozásban.

Az egyházak hatása a műveltségre és a magyar műveltség kialakulására olyan közismert, hogy azt hiszem, erről itt részletesen nem kell szólnom. Nálunk, s a keresztény világban szinte mindenütt, az *egységes nemzeti nyelvet* a bibliafordítások hozták. A német dialektusok között, amelyek egymást jóformán meg sem értették, a lutheri biblia nyelve volt az, amelyik az irodalmi német nyelvet kialakította. Hasonló jelentősége volt nálunk a vizsolyi bibliának, amelyik évszázadon keresztül alakította a magyar nyelvet. A különböző tájszólások között — tegyük hozzá: ezek nálunk sohasem öltöttek olyan mértéket, hogy egyik ne értette volna a másikat, hiszen a magyar állam mindig egységes volt — Károli Gáspár bibliafordítása volt az, amelyik először alakította ki a magyar irodalmi nyelvet, amit a XVII. században Pázmány Péter fejlesztett tovább, hogy belőle immár felekezeteken fölül álló, egységes magyar irodalmi nyelv alakuljon ki. A nyelvészek megállapították, hogy Magyarországon a XVI. században, sőt még a XVII. század elején is, más helyesírásuk volt a protestáns nyomdákknak és más a katolikusoknak. A kettőnek az ötvöződéseiből alakult ki már a XVII. század második felétől kezdve mai magyar helyesírásunk. Nem tudja a magyar műveltséget megközelíteni és megérteni az, aki ezekre a jelenségekre nem figyel fel, és aki úgy próbálja mai műveltségünknek az alapjait tisztázni, hogy abból az egyházak szerepét ki akarja rekeszteni. Az egyháztörténet, éppen műveltségi síkon, az egyetemes magyar művelődéstörténetnek olyan szerves része, amelyet nem nélkülözhetünk, és ezt napjainkra már a magyar történetírás is felismerte.

Ugyanakkor nemesak műveltségre hatott az egyház. Az ember formálása gazdasági, társadalmi és politikai téren egyaránt folyt, és az egyházaknak ebben is jelentőségük volt. Sajátságos módon a mai ember előtt bizonyos fókig már érthetetlen, hogy a politikai magatartást vagy éppen a társadalmi magatartást az egyházi normák szabályozták, kezdetben erősebben, később talán kevésbé. Világszerte mint érdekes jelenséget tartják számon azt, hogy a reformáció kora óta Magyarországon a kálvinista mezővárosokban kifejlődött egy olyan önkormányzati típus, amelyben az egyház és a világi kormányzat nem választható el. A francia történetírás ma már könyvekben foglalkozik ezzel a — náluk teljesen ismeretlen — jelenséggel. Amikor a város kormányzótestülete, a tanács ugyanazokból áll, mint az egyház presbitériuma, ugyanazok a személyek intézkednek itt és ott, és ebben a rendszerben az egyház részben alátámasztója annak a világi rendnek, ami ezekben a mezővárosokban kialakult. Ropant szigorú közösségi elv alapján rendszereződött ez a mezővárosi élet. Kemény volt, hiszen török járt, labanc járt, a városoknak a földesurakkal is meg kellett küzdeniük, a közösséget a legkeményebb szabályok fogták össze, gazdasági és erkölcsi vonatkozásban egyaránt. A modern ember megdöbbenve olvassa időnként azokat a tanácsí följegyzéseket, amelyek erkölcsi vonatkozásban ítéletet hoznak a közösség nevében, és ezeket az egyház pecsételte meg. És az illetőnek a közösség előtt, a gyülekezet előtt a templomban kellett bűnbocsánatot gyakorolnia és vagy megbocsátottak neki, vagy nem. Az egyház tehát igen erősen ott volt a gazdasági és társadalmi közösségi viszonyok alakulásánál. De a politikai életben is ott volt az egyház. Most elsősorban nem arra gondolok, hogy a királyok mellett az egyháznagyok, a főpapság tanácskozó és tanácsadó testülete, ahogy másutt, nálunk is mindig jelen volt, és hogy az uralkodói kötelességek a középkorban elsősorban az egyház által megszabott kötelességek voltak. Hiszen tudjuk, a középkori királyoknak a legfőbb feladata a hit terjesztése és védelme volt, az egyház oltalma és növelése, csak ezután következett a többi feladat. A reformációval, és éppen Magyarországon egy új tan született meg, mondhatjuk így, *a politikai ellenállásnak a tana*. Jól tudjuk, hogy a XVI.—XVII. századi történelmünkben szinte minden második nemzedékben egy szabadságharcnak mondott fölkelés tört ki a Habsburg-királyok ellen, ugyanakkor a körülöttünk élő népek sokkal kevesebbszer próbálták meg kezükbe venni a maguk sorsát, jóllehet ez a sors nagyjából azonos és egyenlő volt Prágától Budapestig, vagy később akár Bukarestig is. Ma már világosan áll előttünk, hogy ebben is a vallásnak volt szerepe. A középkori katolikus egyház azt tanította, hogy minden hatalom Istentől van, és így az Istentől felkent királyok

ellen nem szabad fegyvert fogni, mert ez lényegében azonos az Isten ellen fogott fegyverrel. Ezen változtatott Kálvin, aki egy kisebbségi egyháznak a tanait fogalmazta meg már kezdettől fogva, mondván, hogy bizonyos esetekben, amikor — ahogy ő fogalmazta — az uralkodó letér arról az útról, amelyet az isteni törvények számára kijelölnek és zsarnokká lesz, akkor nemcsak szabad, hanem egyenesen *kötelessége* az alattvalóknak az uralkodót a helyes útra visszatéríteni. A magyar fölkelések, szabadságharcok résztvevői a XVI—XVII. században, de ugyanígy a hollandiaiak is, ennek a vallási gondolatnak — hogy úgy mondjuk —, egyházi engedélynek a birtokában fogtak fegyvert. Egy példa világosan megmutatja ezt. 1608-ban nem sokkal Bocskai István halála után Rudolf császár elhatározta, hogy a bécsi békét meg nem történtenek tekinti és Magyarországot továbbra is császári örökös tartományként kormányozza. A magyar rendek Pozsonyban országgyűlést tartottak és felszólították a Habsburg-birodalom többi országát, álljanak melléjük, s a zsarnokká lett Rudolf császárt és királyt letaszítják a trónról. Érdekes megnézni, hogy mit választottak a különböző tartományok. Alsó- és Felső-Ausztria, a két vezető osztrák tartomány arisztokráciája abban az időben jórészt kálvinista volt. Vezérük — aki Svájcban szívtá magába a kálvinizmus eszméit — irányításával ez a két tartomány azonnal csatlakozott Magyarországhoz, Csehország külön útra tért, mert Rudolf Prágában lakott ekkor, és ők a maguk pecsenyéjét külön gondolták megsütögetni. Morvaország — ekkor még külön ország — és Szilézia lutheránus volt teljes egészében. (Luther ebben a vonatkozásban a középkori katolikus felfogást követte. Csak annyi engedményt tett, hogy ha a zsarnok uralkodó olyat követ el, ami nem egyeztethető össze a hit tanításaival, akkor ezt meg lehet tagadni, de felkelni nem szabad, vállalni kell a mártírsorsot.) A tiszta lutheránus Szilézia nem csatlakozott a felkeléshez, Morvaországba magyar főurak mentek és hosszas rábeszéléssel meggyőzték a vezető nemességet, hogy csatlakozzanak, de lelkiismeretfurdalásuk támadt és egy fél év múlva visszaléptek a szövetségből. Legjellemzőbb azonban a déli tartományoknak az esete. Karinthia, Krajna, amelynek a nemesei szintén lutheránus vallásúak voltak, nem tudták, mit tegyenek. Levelet írtak Wittenbergába a tudós professzoroknak, hogy mondják meg: szabad-e nekik egy uralkodóellenes felkeléshez csatlakozni. Azok válaszoltak, hogy a lutheri tanok szerint nem szabad. Így Karinthia és Krajna nem csatlakozott. A kálvini tan tehát itt irányítóvá vált a politikai szemléletben is. Nem érthetjük meg a magyar politikai történetet, ha nem tudjuk azt, hogy itt egy vallási tanításnak a hatása játszott közre a mentalitás alakulásában. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában már nem érvényesült ez a tétel így, mert addigra kialakult egy általános politikai magatartás, amelyik most már felekezeti különbség nélkül és azon fölül fogta egybe a magyarságot. Nem volt többé vita arról, hogy szabad-e fegyvert fogni a Habsburgok ellen vagy sem. Voltak, akik ezt politikai szempontból nem ítélték okosnak, voltak, akik gazdasági szempontból döntöttek, mert birtokaik Bécs alatt feküdtek, s ezért a császár pártján maradtak, de elméleti, ideológiai vita nem keletkezett. Mindezt csak azért mondtam el, hogy lássuk, nem lehet a magunk múltját az egyháztörténet kutatása nélkül megérteni és napjainkig követni.

Amikről eddig szóltam, azok nagyrészt egyetemes sajátságok voltak, ugyanakkor a magyar egyházi és vallási fejlődésnek vannak olyan vonásai, amelyek bizonyos vonatkozásban egész Európa történetében egyedül állnak, és ez a vallásháborúk túlfutott ellenséges légkörében a *türelemnek a politikája*. Magyarországon a reformáció kora óta különböző felekezetek élnek egymás mellett. Az arányok változtak, azonban mindig jelen volt mindegyik. Köztudott, hogy Európában hosszú ideig, egész a felvilágosodás koráig az erdélyi fejedelemség országgyűlése volt az egyetlen, amelyik a négy vallásfelekezet teljes egyenjogúságát kimondta. Ez az egyenjogúság nem is annyira a vallás szabad gyakorlására vonatkozott, hanem a politikai egyenjogúságra. A római katolikus, az evangélikus, a református és az unitáriánus vallás egyenlősége volt ez, amit a tordai országgyűlés mondott ki. Amikor II. Ferdinánd császár és magyar király az egyház és a vallás nevében háborút viselt Csehországban és Magyarországon is, és Csehországból, valamint az osztrák tartományokból kiűzték a protestánsok nagy részét, még azt is vállalva, hogy az európai híru stájer vasipar több nemzedékre leállt, mert a protestáns bányászok inkább választották a kivándorlást, mint az áttérést; akkor Bethlen Gábor Erdélyországa befogadott minden vallási üldözöttet, és a fejedelem tanácsában nemcsak a bevett négy felekezetből való tanácsosok kaptak helyet, hanem még szombatosok is, akiket az egykorú magyar nyelv zsidózóknak nevezett, mert a szombatot tartották, és az ótestamentum kizárólagos alapjára helyezkedtek. Nem volt vallási kérdésekben visszavonás és mintegy jelképe ennek napjainkig

— amin a külföldiek nem győznek csodálkozni, mert hasonló jelenség Európa más területén nincsen —, hogy szinte nincs is olyan falu Magyarországon, amelyekben legalább két templom ne volna, de igen gyakran három is van, és ezek a templomok most már valóban évszázadok óta békésen állnak egymással szemben, ahogy a hívek sem állnak haraggal és ellenséges indulattal egymással szemben. Ami felekezetek közötti sűrűlódás, sőt ellenségeskedés volt, azt mindig a magas kormánypolitika szította az országban. Az „oszd meg és úgy uralkodjál” elv alapján a bécsi kormánynak volt ez a politikája, hogy ezzel is győngítse a magyarországi ellenállást, amelyik mindig is lázadózt Bács uralma ellen.

A bécsi iratokat lapozgatva gyakran találkozunk azzal a kifejezéssel — már a XVII. századtól kezdve —, hogy a magyar nemzet természetében öröklött rebelliós hajlam van, ezt a népet csak vasfegyellemmel lehet féken tartani, mert hajlamos a lázadásra és a mindenkor való felkelésre. Ez így nem igaz. De kialakult a történelem folyamán egy nemzeti jellem, egy közösségi magatartás, és ennek a közösségi magatartásnak a kialakításában a magyar történelmi sorson keresztül az egyházaknak is komoly beleszólásuk volt. Hogy ilyen *történelmi jellem* van, legyen szabad egy közeli példát felhoznom! Az utolsó csehországi szabadságharc 1620-ban volt, amelyet a fehérhegyi csatában a Habsburg császár leverett. Azóta Csehországban nem volt felkelés, és nem volt szabadságharc. Nemrégiben a „prágai tavasznak” nevezett megújulási mozgalom kapcsán, amikor a szovjet csapatok bevonultak Csehországiába, kiadták a központi parancsot, senki ne lőjön, békésen viselkedjen mindenki! Egy puskaelvézés nem történt. 1956-ban nálunk is kiadták a parancsot, de ez a nép egészen másképp viselkedett. Itt élünk egy tájon, közös sorsban közös múltunk van, de különböző nemzeti jellemek fejlődtek ki, és ennek kialakításához tagadhatatlanul a magunkkal hozott ősi örökség mellett nem elhanyagolható módon az egyházak is hozzá járultak.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy számunkra milyen feladatokat jelenthet a műveltségünkben ma is jelenlévő egyházi hatás kutatása. Azt hiszem, önmagunkkal akkor jöhetünk igazán tisztába, hogyha műveltségünknek az évszázadokba visszanyúló gyökereit igyekszünk feltárni, és ez pedig nem lehetséges az egyházak vizsgálata nélkül. Ma már közzismert, hogy szinte minden tájban, minden faluban eltérőek a népi vallási népszokások. Egyik falu hasonlít a másikhoz, de nem azonos vele, és ha a magunk szülőföldi gyökereit keressük, akkor czekek az egyház tételes tanításaitól nemegyszer eltérő vonásokat kell megismernünk. Ma már ezek gyakran egyszerű népszokásokban nyilvánulnak meg, a gyökereik azonban visszanyúlnak valahol a mélyben az egyházak tanításához.

Az utóbbi időben elterjedt a családfáknek a készítése. Nem az ősi eredet, a nemesi származás, az előkelő rangnak a bizonyítására, hanem mert az embereket érdekli, honnan jöttek, hol laktak nagyapáik és dédapáik, mivel foglalkoztak, mit csináltak, hogyan éltek, mi volt bánatuk és örömük — és ehhez az egyházi anyakönyvek adják szinte az egyetlen forrást. Ezeknek az anyakönyveknek a feldolgozása közelebb vihet egy-egy település sorsának a megismeréséhez. A 150 éves török uralom az ország közepét szinte elnéptelensítette. Azok az elméletek azonban, amelyek korábban arról szóltak, hogy kipusztult a lakosság, azok túlzottak. Tudjuk, hogy átvészelte bizonyos számú magyarság a hódoltságot eredeti helyén, mégis a török kiűzése után egy óriási betelepülési hullám indult meg. Egyrészt a peremterületekről, a török által felnyomott magyarok költöztek vissza, másrészt észak felől lehúzódtott a magyar nyelvhatár, hiszen ekkor szélesedett ki mai területére a szlovák etnikum, de ekkor vált Erdély is román többségűvé, és ekkor vált a délvidék egy időre szinte teljesen délszláv. Honnan jöttek ezek az alföldi magyarok, milyen vidékekről, mit hoztak onnan magukkal? Ma már egyformán törzsökösnek számít ott mindenki, senki sem tudja a másiktól, hogy 200 évvel, 300 évvel azelőtt költözött-e oda az ősük, vagy esetleg a honfoglalás óta ott él. Az anyakönyvek erre is felvilágosítást adhatnak, hiszen a XVIII. század elejétől kezdve pontosan jegyezték házasságnál, születésnél, hogy a szülők honnan valók, honnan jöttek. Ebből meg lehet rajzolni a beáramlásnak és a betelepülésnek a nagy térképét. Én azt hiszem, akkor fogjuk tudni megírni az Alföld — és gyakorlatilag a mai Magyarország falvainak — teljes történetét, ha ezt a nagy munkát egyszer el tudjuk végezni. Márpedig ezt nem központi intézménynek kell elvégeznie, nem az Akadémiának, hanem az ún. *helytörténelmi kutatóknak*, akiket a hivatalos magyar történetírás hosszú ideig — amatőrként — lebecsült, akiknek viszont óriási feladataik vannak a helyi hagyományok, a *helyi múlt* kikutatásában és megrajzolásában. Családszociológiát — azt, hogy miként alakult a családok termékenysége, a népesség száma, az elvándorlás és a bevándorlás — csak ilyen

kutatásokkal tudunk művelni, s ezek a kutatások egyúttal a mentalitástörténethez is fontos adatokat szolgáltatnak.

A következő kérdés, hogy ebben maguk az egyházak, a lelkipásztorok, a plébánosok, a gyülekezeti lelkészek mit tudnak segíteni, mi az a feladat, amit ők vállalhatnak magukra. Azt hiszem, hogy ez a feladat is jelentős. XVII—XVIII. századi anyakönyveket vagy iratokat olvasni nem egyszerű feladat. Latinul is kell hozzá tudni a legtöbb esetben. A lelkipásztor képzettségénél fogva ezekben otthonosabb és segítséget tud adni. Ahogy ez már számos helyen van, a lelkipásztor központja lehetne egy-egy néprajzi, népi vallási vagy akár történeti, táji kutatásnak. Nem ő egyedül, de legyen egy ilyen kutatásnak egyik központja, de mindenképpen egyik tagja. Sajnálatos, hogy a különböző felekezetek teológiai képzésében kevés helyet kap a néprajz, a magunk népi története, a helytörténet. Nem tudom, nem volna-e helyes, hogyha a lelkipásztorokat — akik azért még ma is központi jelentőségeket töltenek be a falvakban — ilyen dolgokra is tanítanák az iskolákban.

Összefoglalva azt mondhatom, hogy a magunk megismeréséhez, öntudatunk erősítéséhez hozzá tartozik annak a műveltségnek az ismerete, amit napjainkban hordozunk. Ennek a művelődési útnak és fejlődésnek fontos alakítói voltak a honfoglalás kora óta — azelőtt is, de akkor más értelemben — az egyházak, a római katolikus egyház, és a reformáció kora óta a különböző protestáns egyházak is, majd az utolsó évszázadban a zsidó hitfelekezet, és napjainkban a szabad egyházak is. Ha meg akarjuk érteni a kisebb és nagyobb közösségeknek a mai gondolkodását, mentalitását, emberi magatartását, úgy érzem, ezeknek az egyházi kutatásoknak nagyobb teret kell engednünk, mint ahogy ezt eddig tettük.

Beszámoló a szekciók munkájáról

Dr. Szikossy Ferenc:

A nemzeti emlékhelyek és a honismereti mozgalom

A történelmi emlékhelyekkel foglalkozó szekció végső megállapítása az volt, hogy egy 7—8 éves nehéz munkába kezdünk. Megpróbáljuk összeállítani a magyar történelmi emlékhelyek kataszterét. 1995-re tervezzük ennek a munkának a befejezését és ez az időpont egybeesik a honfoglalás 1100. évfordulójával és felszabadulásunk 50. évfordulójával is. Erre nemzettudatunk szempontjából is szükség van, és azért is, hogy föl tudjuk mérni azt a munkát, amelyet a történelmi emlékhelyeknek a méltó megbecsülése, gondozása és őrzése, illetve megjelölése és felderítése igényel. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum 5—6 éves munkával összeállította a XIX. és XX. századi jelölt történelmi helyeknek a kataszterét. Amikor a munkát elvégeztük, akkor jöttünk rá azokra az aránytalanságokra, amelyeket a magyarországi megjelölt történelmi emlékhelyek mutatnak. Amikor a munka összeállt, akkor derült ki, hogy össze kell gyűjtenünk a jelöletlen emlékhelyeket is, és ez még sokkal nehezebb mint a jelöltek felderítése. Rájöttünk arra is, hogy térben és időben is ki kell terjeszteni munkánkat. Térben úgy, hogy országhatárainkon kívülre is ki kell tekintenünk, össze kell gyűjtenünk a világban fellelhető magyar vonatkozású emlékhelyeket és ez nemcsak a szomszédoknál lévőkre vonatkozik, hanem Amerikától Ausztráliáig mindenüvé, ahol magyar történelmi emlékhely található. Rájöttünk arra is, hogy időben is ki kell terjeszteni ezt a munkát, hisz a magyar nép története mélyen nyúlik vissza az évszázadokban.

Világos, hogy ezt egy intézmény nem tudja vállalni, mert alig-alig van kapaszkodónk. Amire támaszkodni tudunk, az bizonyos mértékig a régészeti topográfia eddig elvégzett munkái, de ez sincsen még befejezve és nem feltétlenül biztos, hogy minden régészeti lelőhely egybeesik a történelmi emlékhellyel. Lehet, hogy okleveles kutatással fogunk eljutni olyan pontokra, amelyeket a régészeknek a későbbiekben kell majd feltárniuk. Ezenkívül rendelkezünk még egy többé-kevésbé befejezett műemléki topográfiával, ami szintén nem